

Teisinės atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių problemos Lietuvoje

dr. Marija Stonkienė

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 4

Straipsnyje aptariamos atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių radimosi prielaidos, detalizuojamas atvirosios prieigos turinys. Apibrėžus teisinį atvirosios prieigos turinį, analizuojami tradicinės mokslo komunikacijos teisiniai pagrindai (autorių turtinių teisių pasiskirstymo modeliai), nustatomos jų galimybės ir pokyčiai, užtikrinantys atvirąją prieigą prie mokslo kūrinių. Vertinat teisinius mokslo komunikacijos pagrindus Lietuvoje, susiklosčiusių mokslo kūrinių autorių teisių pasiskirstymo sistemą, atkreipiamas dėmesys į galimas teises atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių problemas.

Ivadas

Mokslo žinių kūrimo virsmas industrija, akademinis kapitalizmas (Slaughter, Rhoades, 2004; Slaughter, Leslie; 1997), akademinė antreprenerystė (Etzkowitz ir kt., 1998; Clark, 1998) ir kitos teorinės doktrinos argumentuoja mokslo žinių ir jomis grindžiamų paslaugų, produktų apsaugos intelektinės nuosavybės teisės normomis svarbą. Esant „stipriai“ intelektinės nuosavybės apsaugai, akademinės bendruomenės viešuosius interesus užtikrina intelektinės nuosavybės apsaugos sistemoje numatytos išimtys – „sąžiningo naudojimo“ doktrina (precedentinės teisės valstybėse) ar įstatymuose numatyti autorių turtinių teisių ribojimo atvejai (įtvirtinant autorių turtinių teisių apsaugos nesaistomas galimybes cituoti kūrinius, juos panaudoti mokslinių tyrimų ar mokymo tikslais ir kt.; kontinentinės teisės valstybėse).

Mokslo komunikacija, veikianti „stiprios“ intelektinės nuosavybės apsaugos, į informacinės erdvės paribį nustumia svarbiausią šios komunikacijos dalyvį – mokslininką. Tai liudija Jungtinių Amerikos Valstijų Mokslinių bibliotekų asociacijos (angl. *Association of Research Libraries, ARL*) pateikiami statistikos duomenys, rodantys, kad nuo 1986 iki 2006 metų ARL bibliotekų mokslinių žurnalų prenumeratos išlaidos padidėjo 321 proc., vieno žurnalo kaina išaugo 180 proc. (*ARL statistics*, 2007). Charlotte Waelde ir Mags McGinley reziūuoja, kad „<...>publikacijos tampa prieinamos tik tiems, kas gali leisti sau tokią prieigą.“ (Waelde, McGinley, 2005). Situacija, mokslinėje literatūroje vadinama mokslo periodikos arba mokslo serialinių leidinių krize (angl. *science journal crisis, serial crisis*), patvirtina, kad mokslo informacijos, žinių sklaida paveiki „stipriai“ intelektinės nuosavybės apsaugai, parodo, kad rinkos poreikius atliepanti mokslo rezultatų intelektinės nuosavybės apsauga tampa kliūtimi mokslininkams veiksmingai dalyvauti mokslo komunikacijoje (mokslo informacijos apyvartoje, mokslo žinių sklaidoje, prieigoje prie mokslo informacijos).

„Stipri“ mokslo rezultatų intelektinės nuosavybės apsauga, ribojanti mokslinės informacijos, mokslo žinių sklaidą, nedera ir su kitais mokslinė veikla užsiimančių subjektų poreikiais (mokslo institucijų, mokslininkų matomumo, žinomumo, socialinio kapitalo formavimo siekiais ir kt.). „Stiprios“ mokslo veiklos rezultatų intelektinės nuosavybės apsaugos paradigma nebeatliepia mokslo veikla užsiimančių subjektų (ypač viešaisiais finansiniais ištekliais finansuojamų) šiandienio visuomeninės misijos ir socialinės atsakomybės vertybių renesanso nelemtų poreikių. Mokslo veikla užsiimantiems subjektams deleguojama visuomeninė misija, susijusi su viešųjų interesų tenkinimu, reikalauja kuo platesnės mokslo žinių sklaidos, mokslinių tyrimų rezultatų viešinimo. Mokslo žinių sklaidą, mokslinių tyrimų rezultatų, mokslo kūrinių viešinimą skatina ir informacinių bei komunikacinių technologijų plėtra, naujų informacinių produktų verslo modelių, grindžiamų dalijimosi kultūra, išvestinių kūrinių kūrimu, radimasis.

Nepaisant akademinės bendruomenės poreikių, visuomenės viešojo intereso, pakitusių mokslinės informacijos sklaidos būdų, naujų formų mokslo kūrinų viešinimo ypatumų, tradicinė intelektinės nuosavybės apsaugos sistema taikoma kintančiai mokslo komunikacijai. Atsirandantys nauji mokslo komunikacijos subjektai (tarpininkai) perima tradicinius, intelektinės nuosavybės teisių pasiskirstymu grįstus, mokslo kūrinų platinimo modelius. Taikant tradicinius intelektinės nuosavybės apsaugos principus naujai mokslo komunikacijai, siekiama intelektinės nuosavybės teises dar labiau išplėsti, intelektinės nuosavybės teisių turėtojams suteikti naujas teisių kontrolės, valdymo galimybes. Tokiu būdu gilinama viešųjų ir privačiųjų interesų priešprieša.

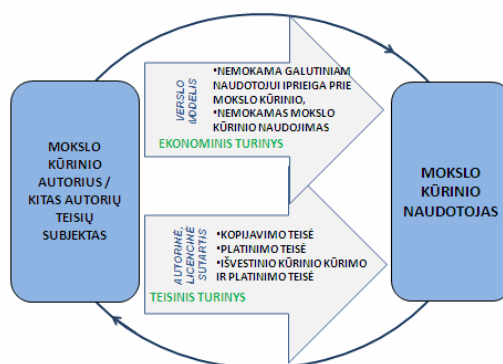
Tenka pastebėti, kad būtent informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis grindžiama mokslo komunikacija, reikšminama žinojimo visuomenės klostymosi bei kitų socialinių pokyčių, išryškina „stiprios“ mokslo rezultatų intelektinės nuosavybės apsaugos trūkumus, bendrųjų intelektinės nuosavybės teisių apsaugos principų kaitos poreikį. Intelektinės nuosavybės teisių apsaugos kaitos tyrimas parodė, kad ryškiausia *novella*, atliepiančia tiek visuomenės, tiek akademinės bendruomenės poreikius, yra atvirumo principų taikymas mokslo komunikacijoje -mokslo kūrinų sklaidoje, naudojime, kūrime (Autorių teisės..., 2009).

Šiame straipsnyje siekiama apibrėžti teisinį atvirosios prieigos turinį ir, išanalizavus teisinius tradicinės mokslo komunikacijos pagrindus Lietuvoje, įvardyti ir aptarti galimas atvirosios prieigos prie mokslo kūrinų problemas.

Atviroji prieiga prie mokslo kūrinų

Analizuojant atvirosios prieigos raiškas mokslo komunikacijoje pastebima, kad dažnai yra painiojama viešoji prieiga prie mokslo kūrinų (angl. *public access*) ir laisvoji arba atviroji prieiga (angl. *free access* arba *open access*).

Laisvosios arba atvirosios prieigos (toliau tekste - atvirosios prieigos) prie mokslo kūrinų užtikrinimui svarbūs du aspektai: galutiniam kūrinio naudotojui finansinių reikalavimų nevaržomos prieigos suteikimas ir atitinkamų mokslo kūrinio naudojimo teisių suteikimas. Viešosios prieigos e. mokslo kūrinio naudotojui nesuteikiamos jokios turtinės autorių teisės, kūrinio panaudojimas yra ribotas - skaitymas, peržiūra bei tie kūrinio naudojimo būdai, kurie galimi „sąžiningai naudojant kūrinį“ (precedentinės teisės valstybėse) ar naudojantis įstatymiais autorių turtinių teisių ribojimo atvejais (pvz., kūrinius galima naudoti citavimui, moksliniams tyrimams ir kt.). Viešosios prieigos ir atvirosios prieigos tikslai yra skirtingi: viešoji prieiga užtikrina tik galutiniam kūrinio naudotojui nekainuojančią prieigą prie mokslo informacijos; atviroji prieiga, per mokslo kūrinio turinio atvirumą, suteikiamas platesnes e. mokslo kūrinio naudojimo galimybes, užtikrina ne tik platesnę informacijos, žinių sklaidą, bet ir šios informacijos, žinių naudojimą. Atviroji prieiga prie mokslo kūrinų grindžiama pamatiniais bendrosios atvirumo idėjos principais - kolektyvinio veikimo, kolektyvinės kūrybos bei socialinės gamybos tobulinant kūrinius, kuriant išvestinius kūrinius ir sudarant sąlygas tolesniam išvestinių mokslo kūrinų atvirumui. Tai leidžia teigti, kad atviroji prieiga užtikrinama tiek ekonominiais, tiek teisiniais pagrindais, t.y. turi tiek ekonominį, tiek teisinį turinį (1 paveikslas).

1 paveikslas. Teisinis ir ekonominis atvirosios prieigos turinys.

Ekonominis atvirosios prieigos turinys susijęs su naujaisiais informacinių produktų kūrimo, sklaidos, platinimo metodais (verslo modeliais). Teisinis atvirosios prieigos turinys, kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, yra susijęs su intelektinės nuosavybės teisių - autorių teisių - apsauga. Tai reiškia, kad atviroji prieiga prie mokslo kūrinių yra grindžiama autorių teisių apsaugos sistema, kad, suteikiant atvirąją prieigą, neatsisakoma autorių teisių apsaugos.

Atviroji prieiga remiasi savita autorių teisių paskirstymo sistema. Šia autorių teisių paskirstymo sistema siekiama ne tik užtikrinti autorių ar turtinių autorių teisių perėmėjų teisių apsaugą, bet ir, mokslo kūrinių autorių poreikiu, atliepiančiu visuomenės poreikį mokslo informacijos, mokslo žinių atvirumui, sudaryti teises sąlygas plačiai mokslo kūrinių sklaidai, jų naudojimui visuomenės, akademinės bendruomenės poreikiais.

Teisinis atvirosios prieigos pagrindas grindžiamas autoriaus ar kito autorių teisių subjekto (to, kuriam priklauso atvirosios prieigos teisinį turinį sudarančios autorių turtinės teisės) valia galutiniam kūrinio naudotojui suteikiamomis kūrinio naudojimo teisėmis. Atvirosios prieigos teisinį turinį sudarančias teises turintis asmuo kūrinio naudotojams suteikia tokias kūrinio naudojimo teises: teisę kopijuoti kūrinių, teisę platinti kūrinių (kalbant apie informacijos ir komunikacijos technologijomis grįstą mokslo kūrinių sklaidą tai būtų teisė padaryti kūrinių viešai prieinamą kompiuterių tinklais), teisę kūrinių naudoti išvestinių kūrinių kūrimui ir teisę padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais išvestinį kūrinių. Sprendimas dėl mokslo kūrinių atvirumo (arba atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių suteikimo) išreiškiamas mokslo kūrinių padarant viešai prieinamą kompiuterių tinklais atitinkama autorine (licencine) sutartimi, kuria kūrinių naudotojams suteikiamos atvirosios prieigos teisės.

Vienos populiariausių pasaulyje yra kūrybinės visumos (angl. *Creative Commons*) licencijos. Šių licencijų esmė - jomis nurodomos kūrinių naudojimo sąlygos yra žymimos (išreiškiamos) piktogramomis, trumpiniais (pvz., nekomercinis naudojimas (NC), autoriaus nuoroda (BY) ir kt.). Piktogramomis išreiškiamas licencijos turinys, t.y. mokslo kūrinių naudojimo sąlygos, suteikiančios atitinkamos apimties turtinių autorių teisių kompleksą kūrinio naudotojui, numatančios kūrinio naudotojo pareigas (pvz., nurodyti kūrinių autorių (BY), nenaudoti kūrinių išvestinių kūrinių kūrimu (ND) ir kt.). Licencijoje nenurodomos autorių turtinės teisės automatiškai kūrinio naudotojui nesuteikiamos. Lietuvoje naudojant šias licencijas, būtina įvertinti tai, kad dar nėra parengti Lietuvos teisės reikalavimus atitinkantys kūrybinių visumos licencijų tekstai (šiuo metu VU profesorius Vytautas Mizara iniciatyva ši veikla jau yra vykdoma).

Teisinio atvirosios prieigos turinio analizė rodo, jog atvirosios prieigos suteikimui būtina, kad atvirosios prieigos intenciją turinčiam subjektui priklausytų atvirosios prieigos teisinį turinį sudarančios autorių teisės. Tik

turėdamas mokslo kūrinio atgaminimo teisę, teisę padaryti kūrinį viešai prieinamu kompiuterių tinklais, teisę kūrinį naudoti išvestinio kūrinio kūrimui ir teisę padaryti viešai prieinamu kompiuterių tinklais išvestinį kūrinį, asmuo gali šias teises suteikti kūrinių naudotojams. Todėl reikėtų išsiaiškinti – ar tradiciškai susiklostę mokslo komunikacijos teisiniai pagrindai suteikia galimybes disponuoti šiomis teisėmis atvirosios prieigos iniciatyvų realizavimui.

Atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių teisiniai pagrindai

Analizuojant autorių teisių pasiskirstymo modelius, kuriais grindžiama tradicinė mokslo komunikacija, atkreipiamas dėmesys į tai, kad mokslo kūrinio autorius, t.y. asmuo, sukūręs mokslo kūrinį, disponuoja jam priklausančiomis turtinėmis autoriaus teisėmis, gali šias teises įgyvendinti, naudoti pats, gali jų įgyvendinimą, naudojimą perduoti ar suteikti kitiems asmenims. Kitam asmeniui ar asmenims autorius gali perduoti tiek dalį, tiek visas jam priklausančias turtines autoriaus teises, tiek ribotam laikotarpiui, tiek visam turtinių autorių teisių apsaugos galiojimo laikotarpiui. Kūrinio autorius jam priklausančias turtines autoriaus teises gali perduoti tiek atlygintinai, tiek neatlygintinai.

Mokslo komunikacijos realizavimui svarbu tai, kad mokslo kūrinio autorius savo nuožiūra pasirenka mokslo kūrinio viešinimo, sklaidos būdus. Mokslo kūrinio viešinimas, sklaida grindžiami atitinkamais teisiniais pagrindais, siejamais su autoriaus turtinių teisių į kūrinį perdavimu, suteikimu. Įprasta praktika, kad akademinėms leidykloms suteikiamos mokslo kūrinio autorių turtinės teisės, susitarimas tarp mokslo kūrinio autoriaus ir leidyklos formalizuojamas autorine sutartimi. Analizuojant mokslo komunikacijos teisinius pagrindus Lietuvoje pastebimi mokslo kūrinių viešinimo tęstiniuose moksliniuose leidiniuose (mokslo žurnaluose) savitumai. Profesorė Zenona Atkočiūnienė, atlikusi tyrimą nustatė, kad „<...> Lietuvos valstybės biudžeto lėšomis finansuojamuose moksliniuose žurnaluose <...> vyrauja mokslo kūrinių publikavimas vienkartinės kūrinio publikavimo teisės suteikimo moksliniam žurnalui ...pagrindu“ (Autorių teisės..., 2010, p. 283). Tai reiškia, kad Lietuvoje dažna situacija, kad mokslo kūrinys (straipsnis) publikuojamas vienkartinės kūrinio publikavimo periodiniame leidinyje teisės pagrindu, neformalizuojant mokslo žurnalo leidėjo ir autoriaus sutarimo rašytine autorine sutartimi, nenumatant autorių turtinių teisių perėmimo.

Tiriant tradicinės mokslo komunikacijos teisinius pagrindus Lietuvoje paaiškėja, kad autorių turtinių teisių pasiskirstymo sistemoje savitai dalyvauja ir mokslo institucijos (universitetai, mokslinių tyrimų institutai ir kt.). Šios institucijos, būdamos darbdaviais, įstatymiais pagrindais (numatytais LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme bei LR mokslo ir studijų įstatyme) gali įgyti autorių turtines teises į mokslo kūrinius (intelektinės veiklos rezultatus). LR mokslo ir studijų įstatyme numatyta, kad autorių turtinės teisės į darbuotojų naudojantis institucijos patirtimi arba technologija ir (arba) įranga ir (arba) atliekant mokslo tiriamąjį darbą vykdant darbo funkcijas sukurtus mokslo kūrinius pereina darbdaviui (82 straipsnis). Akivaizdu, kad LR autorių ir gretutinių teisių įstatyme numatyti bendrieji autorių turtinių teisių perėjimo darbdaviui pagrindai (kūrybinis darbas pagal darbo sutartį) praplečiami, įtvirtinant alternatyvius autorių turtinių teisių perėjimo darbdaviui pagrindus: institucijos materialių išteklių - technologijų, įrangos ir nematerialių išteklių - patirties naudojimą.

Vertinant mokslo komunikacijai svarbius mokslo kūrinių kūrimo teisinius pagrindus būtina atkreipti dėmesį į tai, kad mokslo kūrinių kūrimo procesą lemia atskirų mokslų ypatumai, todėl mokslo kūrinių autorių turtinių teisių perėjimo mokslo institucijai (darbdaviui) teisinių pagrindų nurodymas gali būti skirtingas. Humanitarinių, socialinių mokslų mokslininkų kūrinių autorių teisių perėjimo darbdaviui pagrindimas materialių

ar nematerialių darbdavio išteklių naudojimo pagrindu, dėl šių mokslų kūrinių kūrimo savitumų, nebus pakankamas. Akivaizdus darbdavio išteklių naudojimas mokslo kūrinių kūrimui gali būti konstatuojamas tuomet, jei kūrinyje naudojami darbdavio ištekliais atliktų mokslinių tyrimų (bandymų, eksperimentų etc.) duomenys, ar mokslo kūrinys kuriamas pasitelkiant atitinkamą įrangą, priemones, technologijas, bendradarbiaujant mokslo institucijose dirbantiesiems mokslininkams. Darbdavio išteklių naudojimas intelektinei kūrybai kaip turtinių teisių perėjimo darbdaviui teisinis pagrindas itin svarbus pramonės nuosavybės teisių įgijimui (pvz., patentuojant mokslinės kūrybos rezultatus).

Užsienio mokslo institucijose dažniausiai taikomas teisinis mokslo kūrinių autorių turtinių teisių perėjimo mokslo institucijai (darbdaviui) pagrindas - kūrybinis darbas, numatytas darbo sutartimi (*work for hire* principas precedentinės teisės valstybėse). Įgyvendinant LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme (9 straipsnyje) įtvirtintą nuostatą, numatančią autoriaus turtinių teisių į vykdant darbo funkcijas sukurtą mokslo kūrinių perėjimą darbdaviui, jei kūrinio autorius dirba darbo sutarties, kurioje numatyta intelektinė kūrybinė veikla, pagrindu ir jei ko kita nenumatyta mokslininko ir darbdavio tarpusavio susitarimu, būtina įvertinti tokiam teisių perėjimui pagrįsti svarbius teisinius faktus. Pirmasis faktas - darbo santykių tarp dėstytojo ir universiteto buvimas; kitas svarbus faktas - darbuotojo darbo sutartyje ar darbo užduotyje turi būti numatytas atitinkamas kūrybinis darbas. Dar vienas vertintinas faktas, svarbus autorių turtinių teisių perėjimui darbdaviui analizuoti - kūrinio, į kurį darbdavys įgyja šias teises įvardijimas (kūrinio perdavimas ar informacijos apie tokį kūrinių suteikimas darbdaviui). Kūrinių, į kuriuos autorių turtinės teisės įstatymo pagrindu pereina darbdaviui įvardijimas svarbus mokslininko kūrybinio potencialo naudojimo asmeniniais tikslais galimybių užtikrinimui, galimybių laisvai disponuoti kitų mokslų kūrinių, sukurtų ne vykdant darbo funkciją, autorių teisėmis, sudarymui. Konstatuojant mokslo kūrinių sukūrimą pagal darbo sutartį, vertintinas ir atlyginimas, mokamas už kūrybinės veiklos rezultatus, sukuriamus vykdant darbo funkcijas (darbdavio pavedimus, užduotį). Atlyginimas turi atitikti realų protingą atlyginimą, adekvatų gaunamam realizuojant rinkoje autorių turtines teises į sukurtus mokslo kūrinius.

Lietuvos mokslo institucijose (universitetuose, institutuose ir kt.) mokslininkai dirba pagal terminuotas darbo sutartis (atskiris atvejais šias sutartis keičia neterminuotos sutartys). Lietuvos mokslo institucijų darbuotojai užsiima mokslinė, o atitinkamais atvejais (dirbant universitetuose dėstytojais) ir pedagogine kūrybine veikla (šios veiklos numatomos kaip darbo funkcija). Tai leidžia konstatuoti esant pakankamas teorines prielaidas mokslo kūrinių autorių teisių perėjimui darbdaviui. Būtina pastebėti, kad Lietuvos mokslo institucijos neviešina intelektinės nuosavybės politikos, autorių turtinių teisių perėjimo į vykdant darbo funkciją sukurtus mokslo kūrinius pagrindai numatomi vidiniuose dokumentuose (pvz., leidybos nuostatuose, akademinuose reguliaminuose ir pan.), todėl tikėtina institucinių mokslo kūrinių autorių teisių perėjimo darbdaviui taisyklių įvairovė. Tokia situacija gali lemti sudėtingų autorių teisių paskirstymo modelių atsiradimą (tuo atveju, jei mokslo kūrinių sukūrimo dalyvaus keli autoriai, atstovaujantys skirtingas mokslo institucijas, bus naudojami kelioms mokslo institucijoms priklausantys ištekliai).

Kūrinių, sukurtų vykdant darbo funkcijas, autoriumi yra jį sukūręs asmuo (ar asmenys), darbdavys yra tik turtinių autorių teisių perėmėju terminuotam laikotarpiui (jei autoriaus ar autorių ir darbdavio tarpusavio susitarimas nenumato ko kito). Tai reiškia, kad su kūriniu siejami du autorių teisių subjektai – kūrinių autorius (išlaikantis asmenines neturtines teises) ir darbdavys (įgijęs autorių turtines teises). Jei su kūrinių sukūrimu yra susiję keli autoriai, gali atsirasti ir kelių darbdavių interesai.

Mokslo kūrinių autorių turtinių teisių perėjimo darbdaviui teisiniai pagrindai atskleidžia, kad tradicinė mokslo komunikacija Lietuvoje dažniausiai grindžiama trimis mokslo kūrinių autorių turtinių teisių paskirstymo modeliais: *autoriaus-mokslo komunikacijos tarpininko*, *autoriaus -darbdavio-mokslo komunikacijos tarpininko* ir *bendraautorių-bendradarbiaujančių mokslo institucijų-mokslo komunikacijos tarpininko*. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad įprastai kūrinių naudotojas teisę naudoti kūrinį įgyja arba atskiro susitarimo su autorių teisių subjektu (ar jį atstovaujančiu asmeniu) pagrindu arba naudodamasis LR autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme numatytais pakankamai siauromis autorių turtinių teisių išimtimis (pvz., mokslo kūrinių naudoti asmeniniais tikslais, mokslo kūrinių cituoti, naudoti kaip pavyzdį nekomerciniais mokslinių tyrimų ir mokymo tikslais ir kt.). Būtina pastebėti, kad ir kai kurie mokslo komunikacijos tarpininkai veiklą grindžia įstatymuose numatytais savitais pagrindais (pvz., už bibliotekų panaudai teikiamus atitinkamus mokslo kūrinius numatyta kompensavimo sistema autorių teisių subjektams).

Tradicinę mokslo komunikaciją keičiančios informacinės ir komunikacinės technologijos visiems mokslo komunikacijos dalyviams suteikia naujų mokslo informacijos, mokslo žinių sklaidos, prieigos, naudojimo galimybių. Todėl svarbu įvertinti susiklosčiusių autorių teisių paskirstymo modelių galimybes patenkinti pakitusius tiek mokslo komunikacijos subjektų, tiek visuomenės poreikius.

Tradicinė autorių teisių paskirstymo sistema ir nauji mokslo komunikacijos poreikiai

Pastebima, kad informacinių ir komunikacinių technologijų skverbties dėka kintanti mokslo komunikacija tradiciškai grindžiama susiklosčiusiais teisiniais pagrindais - atsirandantys nauji mokslo komunikacijos tarpininkai (pvz., skaitmeniniai archyvai, institucinės talpyklos ir kt.) veiklos užtikrinimui perima tradicinius autorių teisių paskirstymo modelius.

Mokslo komunikacijos tarpininkų rato plėtra yra lydimą mažesnės apimties autorių turtinių teisių suteikimo kiekvienam konkrečiam mokslo komunikacijos tarpininkui poreikio, skatinančio atitinkamos autorių turtinių teisių paskirstymo tarp mokslo komunikacijos tarpininkų sistemos susikūrimą. Tokiai autorių turtinių teisių paskirstymo tarp mokslo komunikacijos tarpininkų sistemai pritaikomi autorių turtinių teisių suteikimo neišimtinėmis licencinėmis sutartimis teisiniai pagrindai. Autorių turtinių teisių suteikimo neišimtinėmis licencinėmis sutartimis ypatumu yra tai, kad mokslo kūrinių autorius, ar kitas autorių teisių subjektas tas pačias autorių turtines teises gali suteikti keliems asmenims (mokslo komunikacijos tarpininkams). Tačiau tokių teisių mokslo komunikacijos pagrindų taikymas gali komplikuoti komerciniais pagrindais veikiančių mokslo tarpininkų veiklą (alternatyvios galimybės prieigai prie mokslo informacijos mažina mokslo komunikacijos tarpininkų konkurencingumą, veiklos pelningumą), pareikalauti naujų verslo modelių sukūrimo.

Vertinant tradicinės mokslo komunikacijos teisių pagrindų galimybes užtikrinti naujus akademinės bendruomenės, visuomenės poreikius mokslo komunikacijai, atkreipiamas dėmesys į tai, kad autorių teisių paskirstymo sistema turi būti siekiama ne tik užtikrinti autorių ar turtinių autorių teisių perėmėjų teisių apsaugą, bet ir mokslo kūrinių autorių poreikiu, atliepančiu visuomenės reikmes mokslo atvirumui, sudaryti sąlygas viešai, atvirai prieigai prie mokslo kūrinių. Todėl svarbu, kad mokslo kūrinių autorius ar kitas atitinkamų autorių turtinių teisių subjektas turėtų galimybes kūrinių naudotojams suteikti atvirosios prieigos teisinį turinį sudarančias autorių turtines teises, t.y. išlaikytų mokslo kūrinių atgaminimo teisę, teisę padaryti kūrinių viešai prieinamą kompiuterių tinklais, teisę kūrinių naudoti išvestinių kūrinių kūrimui ir teisę padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais išvestinį kūrinių.

Mokslo komunikaciją grindžiant sutartiniais pagrindais šių teisių išsaugojimas yra autoriaus interesu ir gali būti sutartiniais pagrindais užtikrinamas. Kitokia situacija yra galima darbdaviui įgyjant mokslo kūrinio autorių turtines teises įstatymo nustatytais pagrindais („kūrybinis darbas, numatytas darbo sutartimi“). Bendrieji teisiniai autorių turtinių teisių perėjimo darbdaviui pagrindai nenumato visuomenės intereso tenkinimo prielaidų, todėl teoriškai yra galimas atvirosios prieigos prie mokslo kūrinio ribojimas darbdavio valia. Tačiau ir šioje autorių turtinių teisių paskirstymo sistemos dalyje (*autorius- darbdavys*) mokslo kūrinio atvirumo užtikrinimas yra galimas sutartiniais pagrindais (LR autorių ir gretutinių teisių įstatyme numatomos galimybės aptarti autorių turtinių teisių perėjimo darbdaviui sąlygas). Todėl, siekiant sudaryti palankias teises sąlygas atvirosios prieigos iniciatyvų realizavimui Lietuvoje, reikėtų atkreipti dėmesį į šį faktą.

Atvirosios prieigos teisinių pagrindų tyrimas leidžia daryti išvadą apie naujų autorių turtinių teisių pasiskirstymo sistemų modelių radimąsi: *autorius - visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*, *darbdavys- visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*, *autorius/ bendraautoriai – darbdavys/ bendradarbiaujančios institucijos - mokslo komunikacijos tarpininkas – visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*. Dėka pakitusių informacinių mokslo komunikacijos pagrindų (linijinę informacijos grandinę keičia informacijos sklaida tinklu) formuojasi kur kas sudėtingesnis autorių turtinių teisių paskirstymo modelis, apimantis autorių turtinių teisių paskirstymą visiems mokslo komunikacijos tinkle dalyvaujantiems subjektams (*mokslininkas-darbdavys-mokslo komunikacijos tarpininkas- visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*).

Būtina pastebėti, kad kintanti mokslo komunikacija keičia susiklosčiusius teisinius pagrindus idėjiniu lygmeniu - naudojant tradicinius autorių turtinių teisių pasiskirstymo modelius, vadovaujamosi nauja paradigma: apsaugant autorių teises siekiama ne mokslo kūrinio uždaro, o atviro. Ši paradigma leidžia tradicinius autorių teisių apsaugos principus pasitelkti visuomenės interesų ir poreikių tenkinimui.

Išvados

„Stiprios“ mokslo rezultatų intelektualinės nuosavybės apsaugos formuojamos mokslo komunikacijos kliūtys ir naujos informacinių ir komunikacinių teikiama galimybės mokslo informacijos, žinių sklaidai, šių technologijų sverties sąlygoti socialiniai pokyčiai skatina mokslo komunikacijos kaitą, užtikrinančią visuomenės, akademinės bendruomenės poreikius atliepiančią mokslo kūrinių naudojimą. Mokslinės informacijos sklaidai, naudojamumui užtikrinti pasitelkiamos atvirosios prieigos idėjos.

Atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių užtikrinimui svarbūs du aspektai: ekonominis (galutiniam kūrinio naudotojui finansinių reikalavimų nevaržomos prieigos suteikimas) ir teisinis (atitinkamų mokslo kūrinio naudojimo teisių suteikimas). Teisinio atvirosios prieigos turinio užtikrinimo analizė leidžia daryti išvadą, kad atviroji prieiga prie mokslo kūrinių yra grindžiama autorių teisių apsaugos sistema.

Teisinį tradicinės mokslo komunikacijos pagrindą, grindžiamą trimis autorių turtinių teisių paskirstymo modeliais (*autoriaus- mokslo komunikacijos tarpininko*, *autoriaus- darbdavio- mokslo komunikacijos tarpininko* ir *bendraautorių-bendradarbiaujančių mokslo institucijų - mokslo komunikacijos tarpininko*) keičia nauji modeliai, numatantys autorių turtinių teisių suteikimą kūrinių naudotojams (*autorius - visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*, *darbdavys- visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*, *autorius/ bendraautoriai – darbdavys/ bendradarbiaujančios institucijos - mokslo komunikacijos tarpininkas – visuomenė (mokslo kūrinio naudotojai)*). Formuojasi naujas mokslinės informacijos, mokslo žinių sklaidą tinklu atitinkantis autorių turtinių teisių paskirstymo visiems mokslo komunikacijos tinkle dalyvaujantiems subjektams modelis (*mokslininkas –*

darbdavys- mokslo komunikacijos tarpininkas -visuomenė (mokslo kūrinių naudotojai). Šiam modeliui būdingas mažesnės apimties autorių turtinių teisių suteikimas kiekvienam konkrečiam mokslo komunikacijos tarpininkui, suteikiamų autorių turtinių teisių neišimtinumas.

Teisinės atvirosios prieigos užtikrinimo prie mokslo kūrinių problemos Lietuvoje gali būti sprendžiamos taikant naujus autorių turtinių teisių paskirstymo modelius, grindžiamus suteikiamų autorių turtinių teisių neišimtinumu. Atvirosios prieigos prie mokslo kūrinių Lietuvoje užtikrinimui rekomenduojama, formuojant institucinės intelektinės nuosavybės apsaugos politikas, autorių turtinių teisių perėjimą darbdaviui sąlygoti atvirosios prieigos teisių išlaikymu arba darbdavio prievole užtikrinti atvirąją prieigą prie mokslo kūrinių.

Literatūros sąrašas

Autorių teisės mokslo komunikacijoje: Lietuvos mokslininkų kūrinių, publikuojamų valstybės remiamuose moksliniuose žurnaluose teisinė intelektinės nuosavybės apsauga/ M. Stonkienė, Z. Atkočiūnienė, R. Matkevičienė. Vilnius: VUL, 2009, 350 p. ISBN 9789955333944.

ARL statistics, 2005-2006. Association of Research Libraries (ARL) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.arl.org/bm~doc/arlstats06.pdf>>.

Clark, B. *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation.* Oxford: IAU Press and Pergamon, 1998. 180 p. ISBN 9780080433547.

Etzkowitz, H.; Webster, A.; Healey, P. *Capitalizing knowledge: New interactions of industry and academia.* Albany: SUNY Press, 1998, p. 278. ISBN 00791439488.

Slaughter, S.; Rhoades, G. *Academic capitalism and the new economy: Markets, state and higher education.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004, 384 p. ISBN 9780801879494.

Slaughter, S.; Leslie, L. *Academic capitalism: Politics, policies and the entrepreneurial university.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999, 296 p. ISBN 9780801862588.

Waelde, C.; McGinley, M. *Public Domain; Public Interest; Public Funding: focussing on the 'three Ps' in scientific research.* *SCRIPTed* (A Journal of Law, Technology and Society), 2005, vol 2, no.1 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.law.ed.ac.uk/ahrc/script-ed/vol2-1/3ps.asp>>.